

KUÇUK SAID PAŞA
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN GÖLGESİ
(1838-1914)
ZEKERİYA KURŞUN

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0271
Tarih: 074

KÜÇÜK SAİD PAŞA:
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN GÖLGESİ
(1858-1914)
ZEKERİYA KURŞUN

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Said Paşa'nın 8. sadrazamlığında Bâbîâliye girişi.
Taha Toros Arşivi, TT-512239.

Kitap Editörü
Dr. Ali İhsan Aydın

Son Okuma
Hakkı Öz

VakıfBank Kùltür Yayınları

Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024

ISBN 978-625-6385-99-3

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi
B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Ocak 2024

KÜÇÜK SAİD PAŞA
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN GÖLGESİ
(1838-1914)
ZEKERİYA KURŞUN

ZEKERİYA KURŞUN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dekanı olarak görev yapmaktadır. Marmara Üniversitesi'nde otuz yıldan fazla öğretim üyeliği; çeşitli kademelerde yöneticilik ve kurul üyeliklerinde bulundu. Osmanlı dönemi Arap coğrafyası, Orta Doğu'nun yakın dönem siyasi tarihi, Türk-Arap ilişkileri ve Kuzey Afrika üzerine Arap ve Avrupa ülkelerinin arşivlerinde araştırmalar ve gözlemler yaptı. Bu konular üzerine yoğunlaşan çalışmalarına devam etmektedir. *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* (İstanbul 1992), *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhâbi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı* (TTK, Ankara 1998), *The Ottomans in Qatar* (İstanbul, 2002); *Basra Körfezi'nde Osmanlı – İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916* (TTK, Ankara 2004), *Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı* (VBKY, İstanbul 2021) ve *Osmanlı Arapları Hilafet, Siyaset, Milliyet, 1798-1918* (VBKY, İstanbul 2022, İlim Yayma Sosyal Bilimler Akademi Ödülü) gibi kitaplara imza attı. Ayrıca İngilizce ve Arapça kitapları, çevirileri ve pek çok ortak çalışması bulunmaktadır. Birçok bilimsel projede yer aldı. Bilimsel ve popüler dergilerde, günlük gazetelerde makale ve yazıları yayımlandı. Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih Komisyonu üyeliği ve Türk Tarih Kurumu muhabir üyeliklerinde bulundu. Hâlihazırda kurucusu olduğu Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği'nin (ORDAF) başkanlığını yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş: Bir Devrin Sonu	11

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED SAİD'İN AİLESİ, YETİŞMESİ VE İLK GÖREVLERİ

Paşayı Yetiştiren Aile: Ankaralı Seb'azadeler	15
Şair ve Diplomat Bir Baba: Seb'azade Ali Namık Efendi	17
İran Topraklarında İlk Daimî Temsilci: Tebriz Şehbenderi Ali Namık Bey	22
Daimî Elçiliğin Açılması	28
Said Paşa'nın Doğumu, Çocukluğu ve Eğitimi	32
Bürokraside İlk Basamaklar	34
Gazeteci Said Bey: Takvim-i Vekâyi Müdürlüğü	38
Said Bey'in Üst Bürokrasiye İntisabı	41

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE SAİD PAŞA

II. Abdülhamid Sultan, Said Paşa Başkatip	49
Mabeyn Başkatibi Said Bey	52
Kânûn-ı Esâsî Tartışmaları	57
İlk Osmanlı Anayasasında Devletin Dini ve Dili	61
Kânûn-ı Esâsînin Zaafı: 113. Madde Meselesi	63
Büyük Gaile: Sultan ile Said Paşa'nın 93 Harbine Müdahalesi	65
Bâbîâlinin Nüfuzunun Saraya Taşınması ve Said Paşa	69
Ara Görevler: Dahiliye, İkinci Hazine-i Hassa Nazırlığı ile Ayân Reisliği	73
Bursa Valiliği: Kalemîn Gücü	75
Said Paşa'nın Adliye Nazırlığı ve Adliye Teşkilatının Yenilenmesi	82
Toplumsal Refahın Esasları: "Hürriyet, Adalet ve Maarif"	83
Said Paşa'nın Adlî Islahatına İtirazlar	89
Islah-ı Umûr-ı Maliye Komisyonu ve Said Paşa	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZOR ZAMANLARIN SADRAZAMI SAİD PAŞA

Said Paşa'nın İlk Başvekaleti	95
Berlin Anlaşmasından Doğan Reform Paketi	100
İngilizlerin Talepleri ve Said Paşa'nın İtirazları	103
II. Abdülhamid'e Çizilen Yeminli Yol Haritası	107
Sultanın Hançeri ve Paşanın Başvekaletten Azli	116
Said Paşa'nın Devlet Anlayışı: "Marifet, İstikamet ve Adalet"	123
Dış Tehditlerin Artması ve Said Paşa'nın Yeniden Başvekalete Getirilmesi	128
Bitmeyen Senfonî: 61. Madde Tartışmaları ve Said Paşa	131
Ülgün Meselesi: II. Abdülhamid'in Alman İmparatorundan Yardım Talebi	137
Hükümet Programı: Yeni Islahat Önerileri	141
Sultan Abdülaziz'in Katli Meselesi ve Said Paşa	145
Osmanlı-Rus Harp Tazminatı Meselesi	148
Taşranın İdaresi: Vilayetler Kanununda Tadilât	150
İngilizlerin Müdahale Girişimleri: Lord Dufferin ve Said Paşa	151
Mısır Meselesi ve Said Paşa'nın Azli	154

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAİD PAŞA'NIN YENİ İKTİDAR DÖNEMİ: ÜÇ VE DÖRDÜNCÜ SADARETLERİ

İngilizlerin Mısır'ı Tehdidi ve Said Paşa'nın Üçüncü Sadareti	157
Bir Komplo Girişimi ve Sultanın Tabancası	162
Said Paşa'nın Dördüncü Sadareti ve Yeni Yol Haritası	168
Şarkî Rumeli Meselesi ve Paşanın Sadarettten Azli	176

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEVLETİ HAK EDEN ADAM

Devletin Restorasyonu: Mülkî-ıdarî ve Adli Reformlar	187
Mali Düzenlemeler	193
Eğitim, Bilim ve Kültür Alanlarındaki Düzenlemeler	198
Ticaret-Ziraat, Sanayi ve Nafia Alanlarında İcraat	205
Hariciye Teşkilatı ve Dış Politikayı Dönüştürme Uygulamaları	208
Sınır Meseleleri ve Bazı Problemler	215
Tunus ve Mısır Meseleleri	216

ALTINCI BÖLÜM
MECBURİ SADRAZAMLIK

Devletlerin Yeniden Islahat Talepleri ve Paşanın Beşinci Sadareti	219
İstanbul'da Ermeni Hareketleri: Said Paşa'nın Sadarettten Azlı	235
Said Paşa'nın Altıncı Sadareti	240
Maliyenin Durumu: Said Paşa'nın Aldığı Tedbirler	242
Askerî Erzak Meselesi İçin Paşanın Kavgası	245
Bulgar Çetelerinin Faaliyetleri: Makedonya İhtilâli	247
Sadrazam ile Seraskerin Karşı Karşıya Gelmesi	250

YEDİNCİ BÖLÜM
SAİD PAŞA'NIN MAZULİYET VE MAĞDURİYET YILLARI

Sadrazam Said Paşa'nın Konağı	261
Konağında Yalnız Bir Paşa	265
Sadrazamın Damadı, Padişahın Casusu	269
İtibar Çok, Maaş Yok	272
Sergüzeşt-i Şapurî: Said Paşa'nın İngiltere Sefarethanesine Sığınması	275
Yeniden Mazuliyet: Paşanın Kızları ile İmtihanı	288
Mazul Sadrazamdan Sultana Son Nasihat	291

SEKİZİNCİ BÖLÜM
YENİ DEVİR ESKİ SADRAZAM: II. MEŞRUTİYET YILLARINDA SAİD PAŞA

Meşrutiyetin Ayak Sesleri: Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Faaliyetleri	295
Said Paşa'nın Yedinci Sadareti	305
Said Paşa'nın Sadaretinde II. Meşrutiyetin İlanı	310
II. Meşrutiyetin İlk Kabinesi, İlk Hükümet Krizi	318
Paşa ve Padişahın Beklentileri: Said Paşa'nın Âyan Reisliği	322
Sultan Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinde Said Paşa'nın Rolü	325
Trablusgarp Krizi ve Said Paşa'nın Sekizinci Sadareti	335
Said Paşa Kabinesi ve Programı	340
Otuz Beşinci Maddenin Tadili Meselesi Said Paşa'nın Dokuzuncu Sadareti	347

DOKUZUNCU BÖLÜM
SAİD PAŞA'NIN FİKİRLERİ, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

Fikir Adamı Olarak Said Paşa	357
Siyasî Fikirleri: Anayasal Monarşi mi Parlamenter Hükümet mi?	359
Devlet İdaresinin Esasları	363
Kalkınmanın Temeli Eğitimidir	365
Askerlik Bir Fendir	369
Said Paşa'nın Eserleri	371
Said Paşa'nın Şahsiyeti	375
Said Paşa'nın Ölümü	382
Said Paşa'nın Ailesi ve Mirası	384
Sonuç	393
Kaynakça	397
Dizin	409

ÖNSÖZ

Son yıllarda Türkiye’de tarih yazımında önemli gelişmeler olmasına rağmen, tarihin anlaşılmasında en önemli yardımcı alanlardan olan biyografi hâlâ istenilen seviyede ilgi ve yayına ulaşmamıştır. Gerek devraldığımız tarih mirası ve yöntemlerimiz ve gerekse kaynaklarımız biyografi yazımında bizleri sınırlamaktadır. Bu yüzden biyografilerin çoğu, ana özne yerine döneme odaklandığından “kişi” kararlıkta veya perdenin arkasında kalmaktadır. Diğer taraftan bu eserde incelenen dönemle ilgili yapılan bütün araştırmalar, II. Abdülhamid’i merkeze aldığından devrinin diğer aktörlerini gölgede bırakmaktadır. Bu çalışma uzun yıllar devlet hizmetinde bulunup II. Abdülhamid dönemine damgasını vuran Said Paşa’ya odaklanıp onun üzerindeki perdeyi aralamayı, aynı zamanda bir dönem okuması yapmayı amaçlamaktadır. Kitabın kahramanı Said Paşa bir değerlendirmesinde “tarih zaman-ı mahdudun değil, asırların malı ve hakkı olduğundan kemâ-hüve’l-vâki’ tahrîr olunmalıdır” diyerek önümüzü açmaktadır. Tarihi kendi zamanı ile sınırlı tutmadan zamanın bütününe mal edip olduğu gibi yazılmasını öğütleyen Said Paşa’nın hayatını konu alan bu araştırma, metot olarak da bu prensibi benimsemiştir.

Bu çalışma 1991 yılında Prof. Dr. Cevdet Küçük danışmanlığında tamamladığım doktora tezine dayanmaktadır. Fakat o tarihlerde gerek kaynaklara ulaşma imkânlarının bugüne göre daha zayıf olması ve gerekse yeni başlamış bir tarihçi adayı olarak bu denli önemli bir devlet adamını ele alırken temkinli davranmam, çalışmayı akademik sınırların soğuk anlatımına mahkûm etmişti. İlgi alanlarım farklı olmasına rağmen bu biyografiye tamamen hocamın önerisiyle başlamıştım. Ancak itiraf etmeliyim ki bu çalışma bana tarihe nasıl bakmam gerektiğini öğrettiği gibi Türkiye’de çok tartışılan, kimilerine göre kırmızı çizgi, kimilerine göre de hatırlanmaması gereken bir devir olan II. Abdülhamid ve sonrasını anlamama imkân verdi. Takip eden yıllarda Said Paşa hakkında birçok şey yazmış olmama rağmen, ağırlıklı olarak derinleşmek istediğim başka konulara yönelmem, hazırladığım biyografinin kenarda kalmasına sebep oldu. Ancak uzun zaman kapalı kalmış olan bu dosyanın yeniden açılma zamanı gelmiş ve bu kitap da bu niyetin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Okuyucularım ve konu ile ilgilenenler bu kitabın, yayımlanmamış eski çalışmam olmadığını, tamamen yeni bir üslupla ve yeni kaynaklar ile beslendiğini fark edeceklerdir. Ayrıca uzun yıllar farklı alanlarda yaptığım okumalar, meslek-

taşlarımın yorumları, derslerimde öğrencilerimin soruları da bu çalışmanın olgunlaşmasına imkân vermiştir. Çalışmanın fikir babası olan hocam başta olmak üzere ortaya çıkmasında yararlandığım, yazı ve fikirlerinden istifade ettiğim, hatta zaman zaman konuyu Said Paşa'ya getirip yorduğum kırk yıllık muhataplarım, mesai arkadaşlarım ve ailemin her bireyi kuşkusuz ayrı ayrı teşekkürü hak etmektedir. Elbette kitabın tamamını okuyup fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Hasiş Saygılı, yayımlanma aşamasında teknik destek veren doktora öğrencilerim Elif Fatma Bahadır, Fatma Kurt; kitabın editörlüğünü üstlenen Dr. Ali İhsan Aydın ve Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut ile basımını üstlenen Vakıfbank Kültür Yayıncılığa müteşekkirim.

Zekeriya Kuřşun
Eylül 2023

GİRİŞ

BİR DEVRİN SONU

23 Temmuz akşamı Sultan II. Abdülhamid'in emri ile Yıldız Sarayında toplanan Said Paşa'nın riyasetindeki hükümet üyeleri (Meclis-i Vükelâ) ve sultanın yıllardır dayandığı bazı devlet ricali, bir devrin bittiğinin farkındaydılar. Rumeli'de genç subayların yaktıkları ateşin ışıkları Yıldız Sarayının uzandığı Boğazın sularına yansımaktaydı. Ancak bu durumun hayra mı şerre mi delalet ettiğini kimse bilmemekte veya bilse bile dile getirememekteydi. Saatlerdir Rumeli'den gelen telgraflar üzerinde müzakere eden hükümet üyeleri, sultanın mesajı ulaşınca kadar sözü sürekli dolaştırıp bir türlü asıl maksada gelemiyorlardı. Bu kitabın kahramanı Said Paşa'nın ifadeleriyle, toplantıda yapılan yorumlar heyetin asabını bozduğundan nerdeyse her biri sırayla, ikide bir koridora çıkıp geri geliyordu. Sultan Abdülhamid saltanatının son yıllarında padişahın üzerindeki etkinliğiyle şöhret bulan Mabeyn İkinci Kâtibi Ahmed İzzet Paşa da boş durmuyordu. Görüşmelerin seyrini huzura çıkabilme imkân ve imtiyazına sahip saray musahiplerinden Nadir Ağa aracılığıyla dakika dakika sultana haber veriyordu.

Artık tartışılacak bir şeylerin kalmadığı ve ne olursa olsun bir kararın yazılıp sultana sunulması kanaati oluştuğu bir sırada, kurenadan Rıza Bey ile Ahmed İzzet Paşa, padişahın; "ahali Kânûn-ı Esâsiyi istiyor, ben de karşı değilim" mesajını ilettiklerinde, herkes rahat bir nefes aldı. Ancak bu nefes bir devrin de sonunu getirdi. Başka bir ifadeyle Sultan Abdülhamid'in otuz yılı aşkın bir süredir devam eden idaresi birkaç saniye içinde devr-i sabık hâline geldi.

Selanik, Manastır ve Kosova'da konuşlanmış, II. Abdülhamid'in üstüne titrediği III. Orduda uzun zamandan beri yaşanan kıpırdanmalar son günlerde artmıştı. İttihat ve Terakkî Cemiyetinin, çoğu subay genç üyeleri taleplerini, önce zihinlerinde şekillendirmiş sonra da Makedonya'nın dağ, ova ve şehirlerinde toplanarak, II. Abdülhamid'in tesis ettirdiği telgraf telleri üzerinden gönderdikleri telgraflar ile Meşrutiyeti iade etmesini istemişlerdi. Taleplerinin yapılmaması halinde veliaht olan şehzadeye biat edeceklerini bildirmekten de geri kalmamışlardı. II. Abdülhamid önce yakın kurmaylarına, sonra da kabul ettiği bazı devlet adamlarına ve hükümet üyelerine bir çare bulurlar ümidiyle danışsa da aslında son zamanlarda yaşananlar, bu talebin daha fazla ertelenemeyeceğini göstermişti. Nitekim kurmayları ve hükümet üyelerinin almaya cesaret edemediği kararı, bizzat kendisi verip kendi devrini sonlandırdı. Her ne kadar Meşrutiyetin yeniden ilanı

onun saltanatını hemen bitirmeyip birkaç ay daha tahtta kalmasına imkân verse de yeni dönemin ilk sabahı, yani 24 Temmuz 1908'den önceki her şey artık devr-i sabık olmuş; geçmişe ait hemen herkes ve her şey, doğrusuna-eğrisine bakılmaksızın mizana konulmuştu.

Peki, kimisi yarım asra yakın devlet hizmetinde; kimisi de otuz yılı aşkın sultanın hizmetinde bulunan devlet ricali bu işin neresindeydi? Sultanın hiç vazgeçmediği, tahta geçmesinden itibaren pek çok üst düzey görevlinin yanı sıra yedi kere sadarete getirdiği, hatta bir ara kızını oğluna nişanladığı; dışarıdan bakıldığında da bir türlü vazgeçemediği Said Paşa nasıl bir tavır takınmıştı?

Sultan II. Abdülhamid, kendi saltanatının sonunu getirecek olan II. Meşrutiyetin ilanını hiçbir tarafın adamı sayılmayan Said Paşa'nın sadrazamlığı altında ilan edip yumuşak bir geçişi mi arzulamıştı?

Meşrutiyetin ilanından bir gün önce Ferid Paşa'yı azledip sadareti yedinci kere Said Paşa'ya verirken, 22 Temmuz 1908 tarihli kısa bir hatt-ı hümayunda; paşanın "sadakatine binaen" göreve getirildiği vurgusunu yapmış ve niyetini ortaya koymuştu. Lakin, ister uzun yılların birikimi ister meşrutiyet fikrinin tabii sonucu olduğu varsayılın; Osmanlı toplumu ve onu yönlendirenler, fırka mensupları, askerler, esnaf ve sanatkârlar, eli kalem tutanlar, gazeteciler ve gazeteler, menfaat devşirme peşinde olanlar, sarıklılar, hançerliler, imamlar, papaz ve hahamlar, siyasi ikbal arayanlar, muhalifler, muarızlar, akl-ı selim sahipleri ve hatta maceraperestler; hülasa hemen herkes hızlıca kendi meşruiyetini tesis ederek devr-i sabıktan intikam alma, hesaplaşma veya yeni döneme yaranma sevdasına düştüler.

Daha ilk günden itibaren doğrudan sultanın en yakınındakiler, yaverleri, danışmanları, nazırları ve sadrazamları hedef alınarak gazetelerde tartışılmaya, tenkit edilmeye, eski hataları yazılmaya ve dolaylı olarak sultana mesaj verilmeye başlandı. Daha sonraki anlatımlarda "otoriter reformcu" olarak nitelenecek olan sultanın, yaptığı yeniliklerden ziyade, "hürriyeti" engelleyen kişiliğine vurgu yapıldı. Yapılan yorumlarda tarih boyunca meşru bir yönetim olarak kabul gören mutlakiyet/istibdat idaresi, daha çok baskıyı hatta "despotik" idarî anlayışı çağrıştıran anlamıyla ele alınırken; dönemin pek çok devlet ricali de istibdadın aracısı veya araçları olarak anıldı. Dahası, 23 Temmuz 1908 gece yarısı kararı alınıp ertesi sabah ilan edilen Meşrutiyetin sene-i devriyesine ulaşmadan, 27 Nisan 1909'da Sultan Abdülhamid, kudretli padişah, halife-i Müslimin; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyandan oluşan ve başkanlığını II. Meşrutiyetin ilk sadrazamı Said Paşa'nın yaptığı Millî Meclis tarafından tahtından indirildi.

Her ne kadar Millî Meclise başkanlık ettiyse de bu kitabın kahramanı olan Said Paşa da en çok gündeme gelenlerin başındaydı. Peki hakkında ağır yazılar yazılan, gazetelerde kendisine açık mektuplar yayınlanıp devr-i sabığın en büyük sorumlusu ilan edilen Said Paşa gerçekte kimdi, nasıl ve nerede yetişmişti? Nereler-

de görev yapmış, II. Meşrutiyetten önce yedi kere sadarete nasıl yükselmişti? Daha da önemlisi iddia edildiği gibi Said Paşa, “II. Abdülhamid’in” mi, yoksa Osmanlı Devleti’nin mi sadrazamıydı?

Bu kitap bu soruların ışığında ve Said Paşa’nın şahsında oldukça uzun bir dönemin okumasına odaklanmaktadır. Aynı zamanda Said Paşa’nın biyografisinin den uzaklaşmadan, II. Abdülhamid dönemine ışık tutma iddiasındadır.

Uzun yıllar Sultan’ın danışmanlığı dâhil devlet hizmetinde en üst memuriyetlerde bulunan Mehmed Said’in (Paşa) resmî biyografisi defalarca kayıtlara geçmiştir. Bunların ilki, dönemin diğer mülkî memurlarının da yer aldığı, bürokrasideki atama, terfi, görev, maaş, rütbe ve nişanların kaydedildiği *Sicill-i Ahval* defterindeki kayıttır. İkincisi ise son defa sadarete getirildiğinde eski kayıtlardan çıkarılan biyografisidir. Bunun dışında bürokrasideki hayatına dair bazı bilgiler de zaman zaman resmî yazışmalarda, gazetelerde ve bazı kitaplarda parça parça yer almıştır.

Paşa’nın bıraktığı binlerce sahifelik hatıratı da kısmen onun resmî hayatına ışık tutmaktadır. Büyük ölçüde görevleri sırasındaki yazışmalardan oluşan bu cesametli eser, tarih önünde kişisel hesap verme türünden olan diğer hatıratların sahip olduğu zaaflardan hâli değildir. Ancak dönemin pek çok yazışmasını da ihtiva etmesi bakımından her zaman dönemine dair birincil kaynakları arasındadır. Paşanın kısa ilk biyografisi Mehmed Memduh’un 1912’de basılan *Esvât-i Sudûr* adlı eserinde, daha geniş biyografisi de onun yakınında bulunmuş olan Mahmud Kemal İnal’ın *Son Sadrazamlar* (1940-53) adlı kitabında yer aldığı gibi; Mehmet Zeki Pakalın’ın *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* (1948) adıyla yayımladığı kitabının beşinci cildi de ona tahsis edilmiştir. Her üç biyografi oldukça önemli veriler sağlamalarına rağmen modern anlamda bir biyografiden uzak, ayrıca dil ve üslup bakımından günümüzün okuyucusuna hitap etmemektedirler. Yerli ve yabancı tarihçi, araştırmacı, edip ve yazarların bigâne kalmayıp hakkında yazdıkları da cabasıdır. Meselâ Yıldız Evrakı içindeki bazı belgeleri neşreden İsmail Hakkı Uzunçarşılı’yı öncelikle anmak gerekir. Ayrıca Ercüment Kuran’ın bir makalesiyle paşanın siyasi hayatına dikkatleri çekmesi, sınırlı sayıda bazı tezler, makale ve ansiklopedi maddelerinin de kaleme alınmasına öncülük etmiştir. Diğer taraftan Osmanlı’nın son elli yılındaki değişim ve modernleşmeden bahseden hemen her çalışma bir şekilde paşayı da gündemine almak zorunda kalmıştır; ancak bütün bu çalışmalara rağmen paşanın hayatı hâlâ aydınlatılmaya muhtaçtır.

Elinizdeki bu kitap, Said Paşa’nın siyasi hayatı ve dönemini ele almaktadır. Kuşkusuz Osmanlı arşivlerinde ortaya çıkan yeni belgeler ve genel olarak kaynaklara erişim imkânlarının artması bu çalışmanın yapılmasını hem kolaylaştırmış hem de gerekli kılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada pek çok yeni arşiv belgesinin yanında, *Taha Toros Arşivine* intikal eden şahsi evrakı ile dönemin basını ve sınırlı da olsa

İngiliz belgeleri kullanılmıştır. Diğer taraftan Osmanlıca nesrine örnek sayılabilecek bir metin olan *Said Paşa'nın Hatıratı* orijinalinden defalarca okunmuş olmasına rağmen, Mustafa Gündüz'ün yayınladığı Latinize metin ve indeksi de bu kitap kaleme alınırken birçok konuya daha kolay ulaşılmasını sağlamıştır. Kitabın kolay okunmasını sağlamak maksadıyla gerekli görülmedikçe metin içinde alıntılardan kaçınılmış; gerekli görülenler ise dipnotlarda verilmiştir. Belge ve kaynaklarda geçen Rumî veya Hicrî tarihlerin tamamı miladi tarihe çevrilmiş ve bu maksatla Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED SAİD'İN AİLESİ, YETİŞMESİ VE İLK GÖREVLERİ

PAŞAYI YETİŞTİREN AİLE: ANKARALI SEB'AZADELER

Son dönem Osmanlı siyasi hayatında uzun yıllar etkili olmuş, yaptıkları ve yapamadıkları ile pek çok tartışmalara konu olmuş olan Mehmed Said Paşa'nın aile seçeresi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ne Said Paşa'nın hatıratında ne de diğer kaynaklarda bu konuda detaylara yer verilmemiştir. Bir Türk Devleti olmakla birlikte zaman içinde muhtelif unsurları içinde barındıran ve hanedan hariç, farklı unsurlardan gelen yetenekli insanların, sadaret dâhil hemen her kademedede istihdam edildiği Osmanlı Devleti'nde kişinin nesebinin önemi yoktu. Sözelimi Osmanlı sadrazamlarının tamamına bakıldığında aidiyetleri önem arz etmemiş, birkaçı hariç hemen hemen hiçbirinin etnik kimliğine vurgu yapılmamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanı akabinde basında âdeta patlama denilebilecek hızlı bir artış yaşandı. Hürriyet fikrini mesnetsiz de olsa istediğini söylemek olarak anlayan pek çok kimse, çeşitli amaçlar ile gazete çıkarmaya başladı. Bu dönem aynı zamanda milliyet üzerinden tartışmaların da alevlendiği bir dönemdi. Devr-i sabık adamlarının her biri hakkında doğru veya yanlış demeden yazılar yayınlayan ve çoğu uzun ömürlü olmayan bu gazetelerde paşanın nesebi ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmış ve kendisi hakkında da ağır ithamlarda bulunuldu. Paşanın aslında İranlı olduğu, mühründe adı geçen şahsın babası olmadığı, babasının aslında bir Tatar ağası olup onu İstanbul'a ilim tahsili için getirdiği bu iddialardan bazılarıydı.

Basını sıkı takip eden ve kendisi hakkında ileri sürülen hemen her şeye cevap vermeye çalışan paşa, soyu ile ilgili iddialara doğrudan cevap verme ihtiyacı duymamıştır. Ancak muhtemelen onun arzu ve teşvikiyle, akrabalarından ve ilmiye mensuplarından olan İbrahim Hilmi, Dersiam Abdülhalim ve Osman Efendiler müşterek imzalı bir yazıyla bu iddialara cevap vermişlerdir.¹ Böylece Said Paşa'nın

1. Yazı İbrahim Hilmi, Dersiam Abdülhalim ve Osman Efendi imzasıyla yayımlanmıştır. Bunlar arasında İbrahim Hilmi meşihattaki görevinden sonra Maarif Nezaretine intisap edip Maarif Müfettişi olması hasebiyle *Sicill-i Ahval* de kaydı bulunmaktadır. İlginç olanı ise bu kayıta Babası tarafından "siyadeti" (seyyidlik) olduğunun yazılmasıdır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sicill-i Ahval Defteri* (DH. SİAD), 125/221. Eğer İbrahim Hilmi gerçekten Said Paşa'nın akrabası ise paşanın Ankara'daki ailesinin de bir şekilde seyyidler ile ilgisi olduğu varsayılabilir. Ancak bunu kanıtlayacak bir belgemiz bulunmamaktadır. Diğer taraftan zikredilen diğer iki ismin kayıtlarının da Meşihat Arşivinden çıkması muhtemeldir.

nesebi hakkında ilk derli toplu malumat *Sabah* gazetesinde yayımlanan bu yazıda yer almıştır.

Gerek Said Paşa'nın hatıralarındaki ifadeleri² ve gerekse diğer kaynak ve araştırmalar gösteriyor ki Mehmed Said, Seb'azadeler diye bilinen Türk asıllı Ankaralı bir aileye mensuptur.³ Said Paşa da ailesinin Ankaralı olmasına özellikle vurgu yaptığı gibi onun nesebi ile ilgili tartışmalara ilk cevap verenlerin Ankaralı olması da aile geçmişi ile olan bağlarını göstermesi bakımından anlamlıdır.⁴

Kimi kaynaklara göre Seb'azadeler, ulema yetiştiren bir ailedir ve bu isim de bu özelliklerinden dolayı verilmiştir. Ancak bu rivayet tetkike muhtaçtır. Arapça yedi anlamına gelen "Seb'a" kelimesi akla bazı ihtimalleri getirmektedir. İlki, Müslümanlar arasında kutsiyeti kabul edilmiş bu rakam⁵ olup Kur'an'ın yedi kıraat usulünü de hatırlatmaktadır. Dolayısıyla bu usulü bilenleri yetiştirmesi hasebiyle aileye 'Seb'azadeler' denilmiş olması muhtemeldir. Daha makbul diğer bir görüş ise, bu aileye mensup yedi kişinin, arka arkaya Ankara'da debbağ esnafı cemiyetinde duâcılık veya esnaf şeyhliği yapmış olmasıdır. Osmanlı esnaf teşkilatı içinde farklı bölgelerde ve farklı meslek gruplarının bağlı olduğu "Şeyh-i Seb'a" (Yedilerin Şeyhi), yani yedi esnaf grubunun şeyhi diye bir yapı bulunmaktaydı.⁶ Muhtemeldir ki paşanın ailesi olan Seb'azadeler de uzun zamandan beri Ahilik teşkilatı içindeki bir grup esnafın işlerini deruhte eden böyle bu görevde bulunuyordu. Zayıf da olsa birinci rivayete de destek veren bazı rivayetlere göre bu görevi yapmak için Kur'an'ın tamamını ezbere bilme ve yedi ayrı tarzda okuma maharetine de sahip olmak gerekiyordu. Ailenin geçmişinde

Yazıyı yazma gerekçeleri olarak şu ifadeleri kullanmaktadırlar. "Mevsim namındaki bir gazete diğer bir gazeteden naklen akrabamızdan bulunan sadr-ı sâbık Said Paşa'nın haseb ve nesebi hakkında birtakım şeyler yazmışsa da kizb-i muhakkak ve bühtan-ı mutlak olan neşriyata cevap verilmeğe lüzum görülmemiştir. Lakin birkaç günden beri alınmakta olan mektuplar müdafaya intizar olduğunu bildirdiğinden zirde vazi'u'l-imza olan ve tarîk-i ilmiyeye müntesip bulunan dâ'ilerin li-vechillahi tashih-i hâl eylemeleri lazım geldi." *Sabah*, nr. 6811, 14 Şaban 1326.

2. Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, Dersaadet, 1328, Cilt I, s. 360. (Bu eser bundan sonra kısaca *Hatırat* diye verilecektir)

3. İ. Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul tarihsiz (4. Baskı), Cilt II, s. 989; Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul 1948, Cilt V, s. 3.

4. Alman şarkiyatçı Karl Süsseim 1914'te yazdığı ve 1918'de yayımlanabilen bir araştırmasında Said Paşa'nın babasının hayatı ve görevleri hakkında malumat vermektedir. Karl Süsseim, "Die Memorien Küçük Said Paşa's Chamaligen Osmannischen Gross Wesirs", *Orientalische Studien Fritz Hommel zum sechzigsten Geburtstag am 31. Juli 1914 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern* II, Leipzig 1918, s. 295-312. Bu makalenin bir tercümesi için bkz: Pakalın, *a.g.e.*, s. 4-9.

5. Pakalın, *a.g.e.*, s. 9.

6. Şeyh-i Seb'a ve esnaf teşkilatı içindeki fonksiyonu hakkında geniş bir etüt için bkz: Mehmet Demiryürek "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatındaki Yeri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Dergisi* 2013/66, s. 17-42. Demiryürek bu makalede kavramın etrafında geniş bir tartışma yapmakta, Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerindeki Seb'a şeyhliğinden bahsetmekte ancak maalesef Ankara'dan söz etmemektedir.

zikredilen vasıflara sahip olup bu görevi deruhte etmiş kişi veya kişilerin bulunmasından dolayı kendilerine “Seb’azadeler” adı verilmiş olması mümkündür. Ancak Seb’azade isminin varlığına rağmen ailedeki bu görevin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Paşanın dedesi ulemadan bir zat olmasına rağmen bu görevle anıldığına dair bir kayda da rastlanmamıştır. Muhtemelen bu durum, görevin daha önce ailenin elinden çıkmasından veya artık esnaf teşkilatının zayıflayıp bu ünvanın da ortadan kalkmasından kaynaklanmıştır.

1990’larda görüştüğüm ve maalesef ailenin geçmişi hakkında yeterli bilgisi olmayan Said Paşa’nın kızından torunu eski Fas Büyükelçisi Hasan İstinyeli, babası Nuri İstinyeli’den rivayetle, dedesinin Hacı Bayram’a dayandığını belirtmiştir. Ancak bu bir soy bağlılığı değil, muhtemelen manevi bir bağlılık veya intisap olsa gerektir. Nitekim aşağıda vereceğimiz başka bilgiler de bunu teyit etmektedir. Mehmed Said Paşa hatıratında, memuriyetinden dolayı sık sık seyahat ettiği için babasını pek fazla tanımadığını, ancak sıkça Ankara’dan Erzurum’a aileyi ziyarete gelen ve ilim erbabı bir zat olan dedesi Hasan Efendi’den sitayişle söz ederek “vâlid ve ecdâdım dahi Ankara’da seb’azade nâmıyla ekser-i efrâd-ı ulemâdan bir âile-i kadîmeye mensûbdurlar” detayını vermektedir.⁷ Dedesi Hasan Efendi’nin doğum ve ölüm tarihini şimdilik bilmiyoruz. Ancak Said Paşa’nın çocukluk hatıralarında olması onun 1850’lere kadar yaşadığını göstermektedir.

ŞAİR VE DİPLOMAT BİR BABA: SEB’AZADE ALİ NAMİK EFENDİ

Mehmed Said’in babası Seb’azade Hasan Efendi’nin oğlu Ankara doğumlu Ali Namık Efendi’dir. Doğum tarihi hakkında bilgimiz olmamakla birlikte kendisi, resmî belgelere yansıyan çalışma hayatından anlaşıldığına göre 1800-1810 tarihleri arasında doğmuş olmalıdır. İlk eğitimini diğer ulema aileleri geleneğinde olduğu gibi babasından almıştır. Ayrıca –muhtemelen– ulema sınıfına mensubiyetinden dolayı babasının, Ankara’nın kültür düzeyi yüksek bir çevresinde yetiştiği varsayımını yapmak mümkündür. Genç yaşta kazandığı yazı kabiliyeti ve daha geç dönemde de şair olarak anılması onun geleneksel iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.

Daha önce adı geçen ulemadan üç ismin ifadelerine göre; Ali Namık, Ayaş müftüsünün oğlu, Ayaş voyvodası Esad Muhlis’in (daha sonra paşa) yanında divan katipliğiyle işe başlamıştır.⁸ Belgeler de onun erken yaşta Esad Muhlis Pa-

7. Said Paşa, *Hatırat I*, s. 360.

8. Said Paşa, *Hatırat I*, s. 250. Esad Paşa aynı zamanda ünlü Hariciyeci Sadullah Paşa’nın babasıdır: *Sabah*, nr. 6811, 14 Şaban 1326; Muhammed Galib, *Sadullah Paşa*, Konstantiniyye 1328, s. 22; Ali Akyıldız, “Sadullah Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 2008, Cilt 35, s. 432-433.

şa'nın maiyetine girmiş olduğu bilgisini teyit etmekte ancak detay vermemektedir. Babası Hasan Efendi, ulema ile olan ilişkisinden dolayı, Ali Namık'ın da ulema sınıfına dâhil olmasını ve aynı zamanda güçlü bir zat olan Esad Muhlis'in çevresinde yetişmesini istemiş olmalıdır. Bu durum aile kökenlerinin Oğuz boylarına mensup ailelerin meskûn olduğu Ayaş'a uzanmakta olabileceğini de düşündürmektedir. Zaten Said Paşa'nın daha sonra sitayişle; "eski Türklere mahsûs vakar ve sekînetin" ifadesiyle yaptığı Türklük vurgusu da bunu teyit etmektedir. Geç tarihlerde Said Paşa da Türk Devleti diye nitelediği Osmanlı Devleti'nin bekası meselesi vesilesiyle kendi nesebi hakkında şu ifadeleri kullanarak bütün tartışmaları sonlandırmıştır:

*"Bendeniz ise cüz'î bir tahkikle ma'lûm olur ki birkaç asırdan beri aslı ve şu'ûbu ma'lûm olan bir Türk âilesine mensûb bulunduğumdan Türk Devletinin bu iklimlerde bekasında birçok kimselerden ziyâde alakadamım."*⁹

Esad Muhlis Paşa'nın soyu Hacı Bayram Veli'nin talebelerinden Bünyamin Ayaşî'ye dayanmaktadır.¹⁰ Anlaşılan Seb'azadelerin Ayaşî ailesi ile kaynaklarda zikredilmeyen bir ilişkisi vardır. Bu yüzden Hasan Efendi de oğlu Ali Namık'ı erken yaşlarda Esad Muhlis'e (Paşa) emanet etmiştir. Nitekim o da bu emanete sahip çıkarak Ali Namık'ı daima maiyetinde bulundurmaya, koruyup kollamaya özen göstermiştir. Yazı becerisini ve edebi kişiliğini Esad Paşa'dan alan Ali Namık, şahsi mührüne de paşanın bir mısrasını kazıtmıştır.¹¹ Dönemin şiir dilinde popüler olan Farsçayı da aynı sıralarda öğrendiği hem mühründeki Farsça mısrayı tercih etmesinden hem de daha sonra kendisine verilen görevlerden anlaşılmaktadır. Bizzat kaleme aldığı yazılarından oldukça güzel bir Türkçe kullandığı gibi hattının güzelliği ile de dikkatleri çeken Ali Namık, Sahaflar Şeyhi Esad Efendi'nin eserinde de şair olarak zikredilmektedir. 1835 yılında dönemin şairlerinin kısa biyografilerini kaleme aldığı eserinde; Ali Namık hakkında kısa ama birinci elden bilgiler verip onun gazelleri olduğundan söz etse de başka kaynaklar bu konuda şimdilik sessiz kalmaktadır.¹² Ancak İstanbul dışında görev yapmasına ve genç yaşına rağmen, Sahaflar Şeyhi Esad Efendi'nin onu bu derece yakından tanıması dönemin şairleri arasında bir yerinin olduğunu göstermek-

9. Said Paşa, *Hatırat II*, Kısım (K.) I, s. 69.

10. Esad Muhlis Paşa'nın biyografisi ve siyasî hayatı için bkz: Abdullah Saydam, "Savaş ve İsyân Hengamesinde Yenilik Yapmak: II. Mahmud'un Valisi Esad Paşa'nın Deneyimleri", *History Studies*, 13/4, Ağustos 2021, s. 1321-1344.

11. Eski mühürler kişinin babasının ve kendisinin adını taşıdığı gibi bazen bir ayet, hadis veya şiirden bir parçayı da ihtiva etmekteydi. Ali Namık'ın imzalı ve mühürlü yazılarını görmeme rağmen *Sabah* gazetesindeki yazıda söylendiği gibi Esad Paşa'nın "bâşed kalem-i tevfik der dest-i Ali Namık/Kalem Ali Namık'ın elinde başarıyla dalgalansın" mısrasını görmedim. Belki bu mısralar ilk mühründe bulunmaktaydı.

12. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/namik-sebazade-ali-namik-efendi> (Erişim tarihi: 10.07.2023).

tedir. Şair olarak tanınmasında kuşkusuz kendisi de bir şair olan Esad Muhlis Paşa'ya mensup olmasının da önemli katkısı olmalıdır. Kim bilir belki bir gün şiirleri/gazelleri de keşfedilecektir.

Ali Namık'ın intisap ettiği Esad Muhlis Paşa II. Mahmud döneminin gözde devlet adamlarından biri olduğu kadar edebî ve şair kimliğiyle de tanınmıştır. Paşa, yeniçeriliğin kaldırılmasına destek verdiği gibi o hadiseye bir şiirinde kullandığı "gazâ-yı ekber" ifadeleriyle tarih (H.1241/M.1826) düşmüştür.¹³ Ayrıca Asâkir-i Mansûrenin kurulmasına katkılar sunmuştur. Ali Namık, Esad Muhlis Paşa'nın Edirne (1824) ve Karaman (1829) valiliklerinde¹⁴ maiyetinde bulunmasına rağmen, –belki daha genç olmasından– resmen bir devlet memuriyetine tayin edilmediğinden dolayı adı merkezdeki kayıtlara geçmemiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında Erzurum, Rus istilası yüzünden ağır tahribata uğramış; vilayet merkezi ve taşrasında pek çok problemler birikmişti. Üstelik Erzurum Valisi Ali Şefik Paşa'nın adı bazı yolsuzluklara karışmıştı. Sultan II. Mahmud bu serhat şehrine güvendiği bir valisini göndermek istediğinde aklına Karaman (Konya) valisi olan Esad Paşa gelmiş ve onu Erzurum ve çevresinden sorumlu vali olarak tayin etmiştir. Bunun üzerine Esad Paşa, Konya'daki hazırlıklarını tamamlamış¹⁵ ve Ali Namık'ın da içinde olduğu maiyetiyle birlikte Erzurum'a ulaşıp 1831 başlarında görevine başlamıştır.

Ali Namık'ın resmî kariyeri de bu tarihten sonra kayıtlara geçecektir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın tahribatını ortadan kaldırmak için Şark Orduları Seraskerliği de Esad Paşa'ya verilince idarî coğrafyası genişlemiş, sorumlulukları da artmıştır. Tabii olarak o da maiyetinde yetişmiş ve güvendiği kişileri çeşitli işlerde görevlendirirken; Ali Namık Bey'i de yakınında tutarak –bugün özel kalem müdürlüğüne denk gelen– vilayet mektupçusu olarak istihdam etmiştir.¹⁶

Esad Paşa'nın 1833 Ağustosunda İstanbul ile yaptığı bir yazışmadan Ali Namık-Esad Paşa ilişkisi daha net bir şekilde ortaya çıkmakta ve önceki tespitemizi de teyit etmektedir. Paşa, İstanbul'a yazdığı arz tezkiresinde mektupçusu olan Ali Namık'ın artık maiyeti olarak kalması yerine devlet memuriyetine alın-

13. Paşa yeniçeriliğin kaldırılması karşısında sevincini şiirle dile getirmişti. Farklı yerlerde yayımlanan şiirinin yanında ayrıca arşiv belgeleri arasında fazla bilinmeyen bir dördlüğü daha bulunmaktadır: BOA, *Hatt-ı Hümayun* (HAT), 2921/17434. Abdullah Saydam'ın da makalesinde yer verdiği bu şiir şöyledir:

Pâdişah seyf-i şeriatla kesub

İrkını ehl-i fesâdın yek-ser

Padişahım dedi, Muhlis kuluna hâtif-i gayb

Tam tarihi anın oldu "gaza-yı ekber". Saydam, *a.g.m.*, s. 1324.

14. Sabah gazetesinde Konya valiliği denilmektedir. Zira yazının yazıldığı tarihlerde Karaman valiliği tarih olmuş, yerine Konya valiliği kurulmuştu.

15. Esad Paşa'nın Erzurum'a tayin edilmesi akabinde Konya'da aldığı tedbirler ve göreve başlamasına kadar Erzurum için yaptığı önerileri ve Sadrazam'a yazdığı mektup için bkz: BOA, C.DH, 58/2898.

16. *Takvim-i Vekâyi*, nr. 68, 1 Cemaziyevvel 1249.

masını istedi. Bu talebini yaparken kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Vilayet mektupçusu olan Ali Namık'ın daha “nev-heves ve müptedi (hevesli ve acemi) bir kâtip” iken kendi dairesine intisap ederek, ilim tahsiline başladığını, “fenn-i kitabet ve inşâ”yı (yazı sanatı ve kompozisyon) öğrenip her ikisindeki becerisiyle de dokuz yıldan beri hizmetinde bulunduğunu; artık devlet ve saltanat memuriyetini hakkettiğini yazdı. Paşa ayrıca Ali Namık ve azatlısı olan Muhammed Hürrem efendilerin hâcegânlık sınıfına alınmaları için seraskerin aracılık yapmasını da istedi. Bunu yaparken her ikisine olan güvenini ve onların da devlete sadakatle hizmet edeceklerini teyiden tekrar etti.¹⁷ Seraskerlik, paşanın talebini Sadaret aracılığıyla sultana ilettili. Her nedense o sırada hâcegânlık talebi kabul görmedi. Ancak aradan fazla zaman geçmeden paşanın azatlısı Muhammed Hürrem'e Büyük Kale Tezkireciliği payesi, Ali Namık Efendi'ye de Haslar Mukataacılığı payesi tevcih edilecektir. Bu tevcih yapılırken de onlar için ayrıca “erbab-ı marifet”ten olduklarının zikredilmesi de devlet nezdinde yeterliliklerinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.¹⁸

Edirne Antlaşmasından sonra Ruslar ile başlayan iyi ilişkiler çerçevesinde Rusların Tiflis'teki temsilcisi ile bölge meselelerinde de olumlu ilişkiler geliştiren Erzurum Valisi Esad Paşa bu sırada Ali Namık Efendi'yi de özel bir görevle Tiflis'te görevlendirdi.¹⁹ Tiflis'ten döndükten sonra Ali Namık, bu sefer yaptığı görüşmeler ve sınır boylarındaki meseleler hakkında padişaha rapor sunmak üzere İstanbul'a gönderildi. Bu arada Esad Paşa'nın önceki teklifi dikkate alınarak Sultan II. Mahmud tarafından Ali Namık'a hâcegân rütbesi tevcih ederek maiyet memuru olmaksızın çıkarılmış ve devlet hizmetinde bir memur statüsü kazandırmıştır.²⁰

Ali Namık vilayet mektupçuluğuna ilaveten veya bağımsız olarak Esad Paşa'nın idare ettiği Şark Ordularının mali işlerini yürütmek üzere hudûd-ı şarkiyeye masarifat nazırı olarak görevlendirildiği ve bu görevin bir süre sonra daimî memuriyete dönüştüğü anlaşılmaktadır.²¹ Bu döneme ait bazı mali problemler hakkında bilgiler olsa da görevin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmemektedir.

Esad Paşa 1837'de Erzurum valiliğinden ayrıldıktan sonra, bölge işlerinde tecrübeli bir memur sıfatıyla Ali Namık burada kaldı. Ayrıca bu süre içinde burada evlenip bir aile kurması hatta çocuklarının dünyaya gelmesi, onun Erzurum'da kalmasında etkili oldu. Ali Namık, Esad Muhlis Paşa'dan sonra Erzurum'a atanan

17. BOA, HAT, 472/23086.

18. BOA, *Cevdet Dahiliye* (C.DH), 47/2324.

19. *Sabah*, nr. 6811.

20. *Takvim-i Vekâyi*, nr. 68.

21. BOA, *Cevdet Askerî* (C.AS), 952/41340. Geç tarihli bu belgede hâlâ müdürlük döneminden kalma hesapların ve bakiyelerin olduğu ve Namık Efendi'nin bu meselelerle uğraşmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.